

СУЧАСНІ МЕТОДИКИ ВИЗНАЧАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті розглядаються особливості діагностичних методів вивчення професійної придатності особистості у системі професійного відбору. Проведено аналіз сучасних методик визначення професійної придатності майбутніх спеціалістів. Обґрунтовано методологічні вимоги до методик вивчення професійної придатності. Визначено основні компоненти професійної придатності, а саме: професійна обдарованість, професійна направленість, фізіологічні особливості, характерологічна цілісність особистості. Змодельовано процес діагностики професійної придатності, який забезпечує об'єктивну оцінку можливостей і здатностей особистості до освоєння професії, успішної професійної адаптації й дозволяє оптимізувати темпи професійного становлення особистості.

Ключові слова: професійна придатність, діагностика, професійна обдарованість, характерологічна цілісність особистості, професійна направленість, професійна психологічна придатність.

В статье рассматриваются особенности диагностических методов изучения профессиональной пригодности личности в системе профессионального отбора. Проведен анализ современных методик определения профессиональной пригодности будущих специалистов. Обоснованы методологические требования к методикам изучения профессиональной пригодности. Определены основные компоненты профессиональной пригодности, а именно: профессиональная одаренность, профессиональная направленность, физиологические особенности, характерологическая целостность личности. Смоделирован процесс диагностики профессиональной пригодности, который обеспечит объективную оценку возможностей и способностей личности к освоению профессии, успешной профессиональной адаптации и позволит оптимизировать темпы профессионального становления личности.

Ключевые слова: профессиональная пригодность, диагностика, профессиональная одаренность, характерологическая целостность личности, профессиональная направленность, профессиональная психологическая пригодность.

In the article the features of diagnostic methods of study of professional suitability of personality are examined in the system of professional selection. It is analysed modern methodologies of determination of professional suitability of future specialists. Methodological requirements are reasonable to methodologies of study of professional suitability. The basic components of professional suitability are certain, namely: professional gift, professional orientation, physiological features, integrity of personality. The process of diagnostics of professional suitability is modeled, that will provide the objective estimation of possibilities and capabilities of personality to mastering of profession, successful professional adaptation and will allow to optimize the rates of the professional becoming of personality.

Keywords: professional suitability, diagnostics, professional gift, integrity of personality, professional orientation, professional psychological suitability.

Актуальність проблеми: Стратегічні орієнтири педагогіки компетентності акцентують увагу на розумінні сутності, структури, функцій, механізмів визначення професійної придатності, що є підґрунтям формування компетентнісного фахівця, здатного до успішної реалізації професійної кар'єри. Удосконалення

системи визначення професійної придатності є важливою умовою створення нових моделей професійного навчання, які сприятимуть ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців й в подальшому успішній професійній самореалізації особистості. Вимоги сучасного ринку праці зумовлюють посилення пси-

хологічного аспекту дослідження проблеми професійної придатності. Відповідно до цього, основними напрямками визначення професійної придатності майбутніх фахівців має стати вивчення цілісності особистості, дослідження динамічних психологічних процесів її розвитку, які мають особливе значення для даного виду трудової діяльності, професійного становлення, спеціальне дослідження фізіологічних властивостей. Практична реалізація цього процесу вимагає дотримання ряду принципіальних положень, які визначаються методологією психологічного обстеження й організаційних форм його проведення.

Діагностування професійної придатності має складати чітку систему з взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими компонентами, які уможливають одержання достовірної і надійної інформації щодо прогнозування успішності формування професійно важливих якостей особистості і можливостей її професійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень: Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що придатність людини до конкретного виду трудової діяльності визначається методами професійного відбору і розглядається як його основне завдання (Є. Клімов [3], М. Корольчук [4], А. Макарова [6], Г. Татаурової-Осики [7] та інші). Проблема психолого-педагогічної діагностики присвячені дослідження К. Гуревича [1], В. Дружинина [2], Н. Максимчука [5] та інших.

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей діагностичних методів оцінювання професійної придатності майбутніх фахівців в системі професійного відбору і аналізуванні сучасних методик її визначення.

Виклад основного матеріалу: Трансформаційні процеси у суспільстві спричинені динамікою і модифікацією професій на сучасному ринку праці зумовили вивчення проблеми професійної придатності на засадах комплексного підходу до дослідження особистості майбутнього фахівця. Оцінювання професійної придатності має відбуватися через призму системи вимог певної професії до людини, які містяться у професіограмі. Результати оцінювання професійної придатності порівнюються з вимогами психограми, що є важливою складовою професіограми і включає психофізіологічну

характеристику та медичні протипоказання. Професіограми, що включають розгорнуту характеристику професійної діяльності з переліком професійно важливих якостей, якими повинен володіти майбутній працівник і мають систематично доповнюватися параметрами зумовленими потребам сучасного ринку праці.

Визначення професійної придатності має відбуватися на засадах використання інноваційних методів діагностування учнівської молоді. Зокрема, це діагностування пізнавальних здібностей (оцінювання здібностей сприйняття, пам'яті, уваги, інтелекту, креативності), вивчення спеціальних здібностей (музичних, акторських, технічних, ділових якостей), дослідження особистісних особливостей (діагностика самосвідомості, мотиваційної сфери, міжособистісних відносин) тощо. При оцінюванні професійної придатності необхідно дослідити професійну визначеність особистості, що включає становлення образу «Я-професіонал», професійну ідентифікацію, готовність до професійної діяльності і самовдосконалення. Ці поняття є невід'ємною ланкою розвитку особистості, а також впливають на здобуття професійного досвіду.

Виявлення індивідуальних особливостей і перспектив розвитку особистості при оцінюванні професійної придатності відбувається за допомоги методів психодіагностики. Психодіагностика це інструментарій оцінювання і вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості, які відбуваються при зміні соціального оточення й життєдіяльності людини. Основна особливість психодіагностичного методу – його вимірювально-випробувальна скерованість, за рахунок якої досягається кількісна й якісна кваліфікація явища, що вивчають. Це можливо в результаті виконання відповідних вимог, зокрема: стандартизація інструментів замірів, в основу яких покладено поняття норми, оскільки індивідуальну оцінку, наприклад, успішність виконання того чи іншого завдання можна отримати тільки шляхом зіставлення з результатами інших суб'єктів дослідження; надійність та валідність інструмента заміру, а також регламентація процедури обстеження, виконання інструкції, чітко визначені способи пред'явлення стимулюючого матеріалу, невтручання в діяльність суб'єкта діагностування.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники розробили достатній обсяг методик, що дозволяють оцінити досліджувані якості під різними ракурсами і на різних рівнях індивідуального розвитку особистості. Наприклад, об'єктивні методики, засновані на уявленні про можливість вимірювання результативності, способу і особливостей виконання діяльності людини. Зокрема, тести особистості, які призначені для виявлення і оцінювання особливостей ментальних здібностей або інтелекту. Їх поділяють на тести дії (цільові особистісні тести) і ситуаційні тести, за якими оцінюють прийняття рішення суб'єктом в професійних ситуаціях. Оцінку особливостей дії, за даними об'єктивних тестів, отримують шляхом порівняння результату дій або темпу виконання специфічної діяльності з встановленим еталоном, який має відомі характеристики. Оцінювання рівня дій здійснюється через порівнювання результату з нормативними критеріями. Відповідно до цього, методики містять завдання, що відображають цілісну структуру досліджуваної діяльності. Рівень розвитку суб'єкта (рівень уміння, навичок, функції) оцінюються за кількістю розв'язаних завдань або виконаних дій за одиницю часу.

При визначенні професійної придатності останнім часом актуальності набуває використання проєктивних методик. Психологічне вимірювання із застосуванням проєктивних методик здійснюється на основі інтерпретації результатів діяльності суб'єкта діагностування за допомогою слабо структурованого стимулювального матеріалу, який людина доповнює, проєктуючи таким чином свою особистість. Тобто, діагностування відбувається на підставі аналізу особливостей взаємодії зі зовнішньо нейтральним, безособистісним матеріалом, який стає об'єктом проєкції. Суб'єкт дослідження повинен повідомити, які відчуття, почуття, спонукання викликають у нього запропоновані завдання.

Важливим методом визначення професійної придатності є анкетування з використанням особистісних опитувальників. Особистісні опитувальники прості в застосуванні, хоча деякі мають відносно низьку надійність і валідність. Наприклад, для визначення особливості характеру людини використовують характерологічні опитувальники, опитувальники мотивацій,

опитувальники вивчення емоційно-вольової сфери. Для дослідження таких якостей особистості, як товариськість, уміння організувати і керувати людьми, а також міжособистісних стосунків у групі використовують опитувальники оцінювання комунікативних якостей.

Зазначені методи дають можливість глибокої, якісної, описової характеристики оцінювання особистості. З метою вибору найбільш адекватних і виключення малоінформативних методик застосовують різні методи одновимірної і багатовимірної статистики. Проводиться розробка алгоритму (вирішального правила) оцінки професійної придатності. Найбільш часто для цих цілей використовують множинний регресійний аналіз, заснований на зв'язках психофізіологічних властивостей з «зовнішніми критеріями», під якими розуміються якість і успішність навчання або професійної діяльності. Підсумком цієї роботи має стати обґрунтування необхідного і достатнього набору психодіагностичних методик, що дозволяють з достатньою ймовірністю прогнозувати професійну придатність кандидата.

Діагностування професійної придатності являє собою системну сукупність і порядок функціонування методологічних та інструментальних засобів, що забезпечують взаємозв'язок її основних компонентів: наукового – як частини психолого-педагогічної науки, що розробляє зміст діагностування, методи його реалізації; процесуально-описового – як алгоритму організації (модель, чітка структура сукупності форм діагностування) процесу визначення професійної придатності; процесуально-діючого – як систему педагогічних заходів (бесіда, інтерв'ю, анкетне та соціометричне дослідження).

Діагностування особистості проводять за допомогою різних тестів та методик до яких пред'явлені певні вимоги методологічного характеру: по-перше, впровадження психодіагностичних методик, що спрямовані на виявлення й оцінку індивідуальних особливостей прояву психічних функцій; по-друге, психодіагностичні методики повинні бути гостро спрямовані на виявлення й оцінку саме тієї функції, яка підлягає діагностуванню, з максимально можливим виключенням інших, супутніх функцій; по-третє, будь-яка психодіагностична методика за складністю своєї робочої частини має

бути доступною для кожного учня, який діагностується за її допомогою; по-четверте, широкий статистичний матеріал показників тестування за такими методиками має відповідати закономірності нормального розподілу величин; по-п'яте, методики мають забезпечувати надійне виявлення й оцінювання досліджуваної психічної функції, про що має свідчити висока позитивна кореляція основного і контрольного тестування особистості учня; по-шосте, оцінні показники методики повинні цілком виключати будь-яку можливість впливу на них суб'єктивної оцінки з боку дослідника, вони мають бути не залежними від його інтуїтивних та інших уявлень і ставлень до особистості, яка діагностується; по-сьоме, психодіагностичні методики повинні бути позбавлені прямої імітації реальної професійної діяльності.

Методики діагностування мають складати певний комплекс, який уможливує загальне оцінювання професійної придатності і охоплювати типову класифікацію психологічних властивостей особистості, зокрема це: методики діагностики пізнавальних здібностей (оцінювання здібностей сприйняття, пам'яті, уваги, інтелекту, креативності), діагностика спеціальних здібностей (музичних, акторських, технічних, ділових якостей), діагностика особистісних особливостей, діагностика самосвідомості, діагностика мотиваційної сфери, діагностика міжособистісних відносин. Для вирішення завдань професійної діагностики необхідним впровадження методик вивчення інтересів, схильностей, здібностей учнів та їх вікових особливостей.

Зазначимо, що визначення професійної придатності відбувається на вивченні штучно виділених та ізольованих якостей особистості, тому у процесі діагностування необхідно використовувати такий підбір методик діагностики, які уможливають як прогнозування загального розвитку людини так і прогнозування її професійної компетентності, що формується під впливом професійно значущих психологічних процесів на емоційно-вольову та мотиваційну сферу під час майбутньої професійної діяльності. Досконалість методик діагностування особистості забезпечує адекватну вірогідності результатів психологічного прогнозування і отримання прогностичної оцінки професійної придатності майбутнього фахівця.

Висновки про професійну придатність людини мають містити певну частину врахувань коефіцієнту професійного навчання або міру професійної кваліфікації. При визначенні професійної придатності людини завжди має бути елементи прогнозу, тобто допустимий рівень подальшого виявлення її здібностей. Процес прогнозування є необхідним завданням професійного відбору і тому при визначенні професійної придатності виокремлюють такі поняття як «діагностика» і «прогнозування» здібностей. Первинною є діагностична інформація, яка вимагає спеціального опрацювання, аналізу й узгодження і тільки після цього її можна інтерпретувати і подавати у формі прогнозу здібностей до відповідного виду професійної діяльності.

Прогнозування успішності професійної діяльності полягає у формуванні прогнозу щодо аргументованого висновку про професійну придатність. Для наукового обґрунтованого формування прогнозу розробляється відповідна система прогнозування успішності професійної діяльності. Основними компонентами такої системи є психологічне вивчення професійної діяльності; підбір методів отримання інформації; розроблення критеріїв оцінювання; опрацювання інтегративної діагностичної оцінки; визначення валідності системи прогнозування діяльності.

Останнім часом в професійній діагностиці досліджується поняття психологічна придатність до професії. Про психологічну придатність до професії можна судити за двома критеріями: успішному оволодінню професією і задоволенням людини своєю працею. Ці критерії відносні і суб'єктивні, але уможливають обґрунтування психологічної характеристики професійної придатності. На думку дослідників, необхідним є створення такої структурно-функціональної системи психологічних основ професійної підготовки, що дозволить максимально наблизити особистість до вимог професії, а, через систему її ставлень (мотивів, поглядів тощо), зробити професію придатною для особистості. Основною концептуальною особливістю системи є дослідження індивідуального розвитку особистості не в певний період, а й вивчення попереднього досвіду, що знаходиться в пам'яті і свідомості людини у формі уявлень. Структурно-функціональна система

психологічних основ підготовки включає схематичний опис структури психологічних основ підготовки та її функцій, в якій буде відображатись системно-логічне поєднання наявних теоретико-методологічних основ, особливостей професійної діяльності, вимог практики до особистості та сформованого на цій основі уявлення щодо структури та змісту психологічних основ підготовки. Структурними елементами системи психологічних основ професійної підготовки є: система професійно важливих якостей фахівця, визначена на основі вимог діяльності до його особистості; ієрархія мотивів до навчання та майбутньої професійної діяльності, що розкриває ставлення щодо неї; рівень психологічної готовності; рівень психологічної придатності особистості до професії; психологічні особливості процесу підготовки; психологічне супроводження навчально-виховного процесу у професійних навчальних закладах.

Діагностування професійної придатності учнівської молоді включає такі складові, а саме: встановлення анатомо-фізіологічних особливостей розвитку особистості; виявлення професійної обдарованості майбутніх фахівців; визначення їх професійної спрямованості; оцінювання характерологічної цілісності особистості.

Встановлення анатомо-фізіологічних особливостей розвитку особистості зумовлено наявністю професій, успішне оволодіння якими залежать від властивостей нервової системи людини. Невідповідність нервової системи людини вимогам професійної придатності може призвести до зривів, помилок, аварій. Категоричні оцінки професійної придатності можуть бути застосовані відносно таких анатомо-фізіологічних особливостей людини, як сенсомоторика, розпізнавання кольорів, швидкість переключення і коло розподілу уваги, швидкість реакції, сила м'язів, витривалість та інше. Професійна непридатність може зумовлюватися наявністю в структурі негативних рис особистості для даної трудової діяльності (наприклад, емоційно-моторна нестійкість, розсіяна увага, схильність до невиправданого ризику тощо).

Виявлення професійної обдарованості майбутніх фахівців відбувається на підставі аналізу рівня розвитку інтелектуальних здібностей, наявності специфічних здібностей, які є про-

фесійно значущими для певного виду діяльності й оцінювання можливостей формування професійно важливих якостей особистості. Відомо, що для кожної професії існують свої критичні параметри інтелекту, люди з низьким інтелектом не зможуть успішно впоратися з певною професією. Професійна обдарованість визначається певним рівнем розвитку специфічних здібностей. Вважається, що наявність специфічних здібностей є вирішальним фактором для досягнення швидкого успіху в обраній сфері діяльності і уможливорює гарні результати відповідного навчання і придбання необхідного досвіду.

Професійна придатність не дається людині з її народженням, вона формується в процесі навчання і наступної професійної діяльності за наявності професійної спрямованості. Професійна спрямованість визначається за результатами виявлення основних типів професійної мотивації, визначення потреб і нахилів учнів, встановлення наявності професійних інтересів у майбутнього фахівця. Так, визначення домінуючих професійних мотивів, врахування їх динаміки в процесі володіння професією дає можливість підвищити ефективність професійної підготовки та навчання, забезпечити становлення фахівця, що є особливо важливим у зв'язку з постійним збільшенням обсягу необхідних професійних знань та вимог до скорішого включення в професійну діяльність. Виявлення рівня професійної мотивації дозволяє визначити шляхи формування особистості-професіонала, а також скоротити адаптаційний процес входження молодого фахівця у професію. Професійний інтерес вважають одним з факторів успіху в професійній діяльності, чим більша зацікавленість особистістю у виконанні роботи, тим кращим будуть результати її праці.

Визначення характерологічної цілісності особистості, що включає вивчення здатності до самовдосконалення, самоствердження, становлення образу «Я-професіонал», професійної ідентифікації майбутніх фахівців, дає можливість передбачити успіх самостійного вдосконалення професійних знань і умінь, що є запорукою професійної майстерності майбутнього фахівця, розкриття особистісних та професійних якостей, досягнення максимального співвідношення продуктивності життєдіяльності, становлення і трансляцію індивідуальності че-

рез результати праці. Відомо, що професійна ідентифікація і професійне самовдосконалення завершують формуванням індивідуалізованої теорії професійної поведінки, що забезпечує шляхи самореалізації особистості в контексті життєвого і професійного шляху. Таки риси характеру як моральна вихованість, відповідальність, єдність переконань, оригінальність, урівноваженість визначають характерологічну цілісність й визначеність особистості і підлягають оцінюванню при визначенні професійної придатності.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Особливостями процесу діагностування професійної придатності майбутніх фахівців є адекватний вибір таких методик, які ґрунтуються на методах одновимірної і багатовимірної статистики і дозволяють оцінити якості особистості на різних рівнях її індивідуальної динаміки розвитку. В системі професійного відбору необхідно формування прогнозу щодо аргументованого висновку про професійну придатність майбутнього фахівця на основі системи прогнозування успішності професійної діяльності. Система прогнозування успішності професійної діяльності має включати розробку алгоритму оцінювання професійної придатності на основі множинного регресійного аналізу, заснованого на зв'язках психофізіологічних властивостей особистості з зовнішніми критеріями якості і успішності навчання або майбутньої професійної діяльності.

Концептуальні зміни у сучасній професійній освіті, які зумовлюються основними тенденціями педагогіки компетентності передбачають вдосконалення системи визначення професійної придатності. Висвітлені аспекти не вичерпують всіх аспектів проблеми визначення професійної придатності. Подальшого вивчення потребують розроблення методів оцінювання і отримання інтегративної діагностичної оцінки, впровадження структурно-функціональної системи психологічних основ підготовки майбутніх фахівців, яка сформована на структурі та змісті психологічних основ професійної діяльності і адаптована до особистості.

Література

1. Гуревич К.М. Психологическая диагностика детей и подростков. / К.М. Гуревич. – М.: ИНФРА, 2005. – 336 с.
2. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология./ В.Н. Дружинин. – СПб: Питер, 2000. – 320 с.
3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – М.: Академия, 2004. – 304с.
4. Корольчук М. С. Теорія і практика професійного психологічного відбору: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 536 с.
5. Максимчук Н.П. Основи психолого-педагогічної діагностики: навч. посіб./ Н.П. Максимчук. – Кам'янець-Поділ., 2002. – 51 с.
6. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова – М.: Педагогика, 1996. – 256 с.
7. Татаурова-Осика Г. П. Технологія визначення професійної придатності та професійно важливих якостей особистості / Проблеми сучасної психології [зб. наук. праць КПНУ ім. І. Огінка, Ін-т психології ім. Г. Костюка НАПН України] /Г.П. Татаурова-Осика – Вип.6. Ч. 2., 2009. – С. 279 – 282.

Стаття надійшла до редакції 06.04.2012